

Stigmatizálás, kirekesztés, elidegenítés, elzárás – Az értelmi fogyatékos emberről alkotott kép változása és az elzárás intézményrendszerének kialakulása az újkori Európában

© Magyar Adél

**Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző
Kar, Gyógypedagógus-képző Intézet, Szeged**

magyarad@t-online.hu

Az európai késő középkor gondolkodásmódja az értelmi fogyatékos gyermekről

A késő középkor évszázadaiban az egyház szerepvállalása a fogyatékos gyermekek intézményes felkarolásában és megsegítésében, a reneszánsz és a reformáció korában egyre inkább visszaszorult, az elszigetelődő és befelé forduló kolostorok lakói egyre kevésbé vállaltak részt a világi karitatív munkában. A segítő gesztus intézményeinek létesítésére és fenntartására előbb az elkötelezett egyházi és világi filantróp gondolkodású személyek vállalkoztak, majd lassanként kialakultak a közösségek-községek, illetve az állam fenntartása alá vont intézetek is.

Ha a rendelkezésünkre álló források alapján elemezzük ennek a korszaknak az értelmi fogyatékos gyermekről alkotott képét, megállapíthatjuk, hogy ebben az időszakban a társadalmi közgondolkodásban, mentalitásban gyökerező előítélet és stigmatizáció nem csökkent, hanem inkább növekedett velük szemben. Az értelmi fogyatékos emberről alkotott kép alakulását a szokatlantól, az idegentől, a megszokott társadalmi normától eltérő viselkedéstől való félelem határozta meg.

A középkori Európa kultúráiban a fogyatékosról, különösen az értelmi akadályozottságról alkotott mentális kép azonban korántsem volt homogén. A stigmatizálás, kirekesztés és elzárás gesztusa bizonyos, ritka esetekben megfért a toleranciával és az elfogadással. A fogyatékossgal élő emberről alkotott képet megalapozó gondolkodásmód fő vonulatában mégis az előbbieket voltak túlsúlyban és ezeknek a stigmatizáló és kirekesztő gesztusoknak a reneszánsz, a barokk, de még a felvilágosodás sem vetett gátat.

Az új „társadalmi érzékenység” és a kirekesztés intézményeinek kiépülése

Michel Foucault a bolondság történetéről írt könyvében plasztikusan szemléleti azt a folyamatot, amelynek során a 17. században Európa fejlett országaiban létrejött egy újfajta „érzékenység”, új attitűd. Ez lett az alapja a stigmatizációnak, majd az ebből fakadó kirekesztésnek és végül az intézetekben történő „elzárásnak”: *„...rejtve, hosszú éveken keresztül kialakult egy az európai kultúrára általánosan jellemző társadalmi érzékenység, amely a XVII. század második felében érte el a manifesztációs küszöböt, s amely ekkor egy csapásra elkülönítette ezt az elzárásra hivatott kategóriát”* (Foucault, 2004:83). Kik voltak besorolhatóak az „elzárni-valók” kategóriájába? A francia történész erre is választ ad monográfiájában: *„A lepra által régóta elhagyott területek benépesítésére emberek furcsa és zavaros keverékét jelölték ki. Ám ami számunkra differenciálatlan érzékenységgént jelenik meg, az a klasszicista kor embere számára világosan artikulált szemléletnek tűnt”* (Foucault, 2004:83). Ez az új „társadalmi érzékenység”, amely a maga korában, tehát a „klasszicista korban”¹ született meg, egy új attitűdbeli alapot szolgáltatott egy új embercsoport-kategória képzéséhez, az elzárást érdemlő emberek fogalmának megszületéséhez. Előbb teremtődött meg tehát a társadalmi érzület, majd utána a szimbolikus tartalommal megtöltött társadalmi kategória – az „elzárni-valók” fogalma, illetve ezzel egy időben létrejöttek az elzárás első nagy intézményei. Ahogyan Foucault egyik recenzense fogalmaz: *„...a dolgok kronológiája nem az volt, hogy előbb leírták az őrültséget mint lelki patológiát, majd kitalálták, hogy mit kezdjenek azokkal, akik ebben szenvednek, hanem épp fordítva. Vagyis; először elzárták a problémás személyeket, hisz csak a baj volt velük, és ennek mintegy 'ideológiai igazolásaként' született meg a tébolyult elme koncepciója”* (Bugyinszky, 2004).

Foucault még érzékletesebben ragadja meg annak a mentalitásbeli változásnak a lényegét, amelyet az uralkodó felvilágosult abszolutista uralkodó körök diktáltak: *„A leprásokat nem a fertőzés megállítása végett üldözték, és 1657 táján sem azért zárták el Párizs lakosságának egy százalékát, hogy megszabaduljanak az „aszociálisaktól”. A gesztus kétségkívül más dimenzióval rendelkezett: nem korábban fel nem ismert, a megszokottságban sokáig rejtve maradt idegeneket szigetelt el, hanem idegeneket kreált, mégpedig oly módon, hogy a társadalmi környezet számára megszokott arcokat eltorzítva bizarr figurákat hozott létre belőlük, akikre többé senki sem ismert rá* (Foucault, 2004:119). A francia filozófus ezt a gesztust az elidegenítés (aliénation) fogalmával jelöli.² A hatalom által befolyásolt közgondolkodás tehát a számára zavaró, valamilyen szempontból az átlagtól, a normától eltérő, másságot hordozó személyekből „idegeneket” teremt, akiket azután stigmatizálhat, majd kirekeszthet és elzárhat az erre a célra létesített intézményekbe. Mindezt azért, hogy a polgárok ideális társadalmát megtisztítsa tőlük. A „tisztogatás” nemcsak

---

¹ A klasszicista kor kifejezést Foucault a felvilágosodás korának szinonimájaként értelmezi. Itt tehát nem a hagyományos stílustörténeti korszak-definíció, amely nagyjából a 18. század közepétől a 19. század közepéig terjedő időszakot érti alatta.

² Az „aliénation” kifejezés a francia nyelvben emellett az elmebaj egyik megjelölésére is szolgált. (lásd: Foucault, 2004, 120.).

az állami tisztviselők, hanem a családfő alapvető jogai között is szerepelt.³ Köztudomású, hogy Franciaországban ekkor még az ún. királyi „pecsétetes levelek” (lettres des cachet) birtokában a rokonok bebörtönözthették saját hozzátartozójukat akkor, ha az illető a család megítélése szerint botrányos vagy akár csak tartósan zavaró életvitelt folytatott. Az ideiglenes elzárás azután könnyen válhatott életfogytig tartó fogsággá. Az ilyen módon „idegennek” stigmatizált és ennek következtében elzárt emberek körébe tartoztak az értelmi fogyatékos személyek is.

Korábban láttuk már, hogy a késő középkor és a reneszánsz Európájának társadalmi közgondolkodása a bolondságot, az értelmi akadályozottságot ambivalens érzelmekkel kezelte, amely kettősségben megfér egymás mellett a bolondság szakrális síkra emelése, tehát az értelmi akadályozott emberek megszállott szent emberként való kezelése és a stigmatizálást követő kirekesztés, száműzés, elzárás is. Bizonyos esetekben a stigma még látható jel formájában is manifesztálódott: a kolostorokba befogadott értelmi fogyatékos testvéreket beteg emberként kezelték, hajukba keresztet nyírtak és a nyakukba akasztott bottal kellett járniuk. Általában elmondható, hogy a reneszánsz korában a bolondság, az értelmi akadályozottság a társadalmi érdeklődés, a közgondolkodás figyelmének homlokterébe került, tudományos, irodalmi és képzőművészeti alkotások témája lett.

Emblematikus könyvében Foucault szemléletes képbe sűrítve ragadja meg a reneszánsz és az azt követő újkor fogyatékos-képének különbségét: „...a reneszánsz felszabadította a Bolondság hangját, ugyanakkor féken tartotta agresszivitását. A klasszicista kor viszont egy furcsa, erőszakos fordulattal csendet erőltet rá” (Foucault, 2004:69). A reneszánsz és az újkor embere már másként tekint nyomorban és fogyatékos-sággal élő embertársaira, mint a középkoré. Ahogyan Foucault szemléletesen írja, immár „a nyomorúság nem a megalázott Úrhölgy, akit a Hitves emel majd ki a fertőből” (Foucault, 2004:84). Miután a nyomort megfosztják korábbi misztikus jellegétől, a szegények megsegítése, az alamizsnálkodás már nem egyéni könyörület, hanem az állam keretei között rendezendő közügygé válik. A városok utcáit egyre nagyobb számban ellepő kolduló szegények és fogyatékos emberek ügye az újkorban már közhatalmi és „rendbiztosítási” ügygé válik. A megoldást a hatalom a nyomorban élő koldusok, fogyatékos emberek elzárásában és munka révén történő nevelésében, „korrekciójában” kereste.

Láttuk már, hogy a középkor embere a nyomorultakat, bolondokat megbélyegezte, kitaszította a közösségből és száműzte (ennek a hontalan bolyongásnak az allegóriája Brandt könyvében a „bolondok hajója”), az újkor tovább lépett ennél. A kitaszítás után az elzárás is bekövetkezett. Az „elzárást érdemlő” szegényeket, akik között értelmi fogyatékos emberek is szép számmal voltak⁴, egy korabeli szerző két csoportra osztotta: Krisztus szegényei megköszönik azt, amit az elzárással és a kényszerű munkáltatással, dolgoztatással a hatalom biztosít nekik, a démon szegényei viszont lázadoznak ellene (Guevarre, 1693, idézi Foucault, 2004:91-92). Az elzárás ennek értelmében jött és büntetés is lehet egyben.

---

³ A francia jogrendben a római „patria potestas” ősi joga élt tovább.

⁴ Foucault utal arra, hogy a 17. század elején Párizsban, ahol alig százezer lakos élt több, harmincezernél több volt a koldusok száma (Foucault, 2004, 96.).

Az újkor hajnalán tehát egyre kiterjedtebbé válik, egyre nagyobb befogadóképességű intézményekben manifesztálódik a „nagy elzárás” (Foucault) gyakorlata. Az egyik típus a „dologház” volt, amelynek archetípusai Európában a 17. századtól kezdve egymás után jelentek meg, és Angliában workhouse, német nyelvterületen Zuchthaus néven válnak ismertté. Az elzáró intézmények másik típusa a „menhely” (asylum) típusú „kórház” (hospital), ahol gyógyítás nem folyt, csak az elzárásra ítélt személyek felügyelete.

Az ilyen kórház-menedékhelyek prototípusai közé tartozott a Londonban 1247-ben alapított Betlehemi Szent Mária Kórház (Hospital of St. Mary of Bethlehem), amelyet a nagy londoni tűzvész (1666) után, 1676-ban újra alapítottak, és ettől kezdve elsősorban értelmi fogyatékos személyek megőrzésére és felügyeletére szolgált.⁵

Az elzárás intézményesülésének másik eklatáns példáját szolgáltatja Franciaország. Párizsban 1656-ban hoztak rendeletet az ún. „Közkórház” elnevezésű komplex intézményrendszer létesítéséről, amely több intézetet foglalt magába. Ide tartozott például a Bicêtre és a Salpêtriére is. A Bicêtre kórház-menhelyet 1630-ban alapította a filantróp érzületéről ismert Vincent de Paul (1581-1660) katolikus püspök, aki a szegények szolgálatának szentelte életét. A hatalmas intézetbe Paul befogadott koldusokat, szegényeket, a társadalomból kutasított és értelmi fogyatékos személyeket egyaránt. A király egy másik intézményt is a főpapa adományozott, amely eredetileg lőporgyárként működött, innen ered a neve is: Salpêtriére (‘salétrom’) (Winzer, 1993:30). Kezdetben – Vincent de Paul hatásának köszönhetően – mindkét intézmény karitatív célú gyűjtő-befogadó menhelyként működött. A 18. századra azonban a Salpêtriére az értelmi fogyatékos nőket, a Bicêtre pedig az ugyanilyen fogyatékossgal élő férfiakat börtönszerű körülmények között elzáró intézménnyé vált. Az értelmi fogyatékos személyek jelenléte dokumentált, de számuk mindkét intézet esetében az elzártaknak alig 10 százalékát tette ki.

Irodalomjegyzék

- Bugyinszky György (2004). Mondvacsínált tévelygők. (Michel Foucault: A bolondság története). *Magyar Narancs*, 41.
http://magyarnarancs.hu/konyv/mondvacsinalt_tevelygotildek_michel_foucault_a_bolondsag_tortenete-53159 [2014.12.15.]
- Foucault, Michel (2004). *A bolondság története*. Budapest: Atlantisz..
- Winzer, Margret A. (1993). *The History of special education. From isolation to integration*. Gallaudet University Press.

---

⁵ A Betlehem névből keletkező „Bedlam” kifejezés a londoni köznyelvben hamarosan a hasonló intézmények neve lett, de jelentette emellett a „kaotikus hangzavart” is (Winzer, 1993:30).